

2. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. / В. И. Вернадский. / Отв. ред. А. Л. Яншин. – М.: Наука, 1991. – 271 с.
3. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере. / В. И. Вернадский. // Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1991. – С. 235-243.
4. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1988.
5. Вирилио П. Информационная бомба. Стратегия обмана. / Пер. с франц. / П. Вирилио. – М.: „Гнозис”, 2002. – 192 с.
6. Картунов О. В. Ідеї прийдешнього інформаційного суспільства та суспільства знань у творчій спадщині Френсіса Бекона. / О. В. Картунов. // Політичний менеджмент. – 2007. – №1. – С. 48 - 56.
7. К обществам знания: Всемирный доклад ЮНЕСКО. – Париж: ЮНЕСКО, 2005. – 240 с.
8. Хруцкий К. С. Человек и биосфера – проблемы эволюционного единства. / К. С. Хруцкий. // Вопросы философии. – 2007. – № 10. – С. 166-170.
9. Farrington V. Francis Bacon Philosopher of Industrial Science. / V. Farrington. – N.Y., 1949.
10. Lovelock J. Gaia: A New Look at Life on Earth. / J. Lovelock. – Oxford, 2000.
11. Lovelock J. Revenge of Gaia. / J. Lovelock. – New York, 2006.
12. Lovelock J. The Ages of Gaia. / J. Lovelock. – New York, 1995.

*Андрущенко Тетяна Вікторівна,
кандидат політичних наук, ст.науковий співробітник
Інституту вищої освіти НАПН України*

УДК 32.008:124.5(043)

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕТАПІВ РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ТА ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Аналізуються підходи та концепції до визначення етапів розвитку світової цивілізації; обґрунтовується підхід, за яким виокремлюються такі етапи, як аграрний, промисловий та інформаційний етап в розвитку людства.

Ключові поняття: людина, цивілізація, культура, етапи розвитку, політичні цінності.

Анализируются подходы и концепции к определению этапов развития мировой цивилизации; обосновывается подход, по которому выделяются такие этапы, как аграрный, промышленный и информационный этап в развитии человечества.

Ключевые понятия: человек, цивилизация, культура, этапы развития, политические ценности.

Analyzes the approaches and concepts to determine the stage of development of world civilization, grounded approach, which distinguished the following stages, as the agricultural, industrial and informational stage in human development.

Key words: human, civilization, culture, stages of development, political values.

В найбільш широкому розумінні „цивілізація” розглядається як певний стиль, порядок, характер і спосіб життя людей досить зрілого історичного часу на противагу варварству – порядку, способу життя і т.п., що ввійшов в історію як період дикості та родо-племінного устрою. Люди періоду „цивілізації” вийшли на більш високий рівень всесвітньо-історичного процесу, мали значні матеріальні та духовні надбання, що позначались терміном „культура”. Невипадково певний час поняття „цивілізація” використовувалось як синонім культури, що включає прогрес освіти, науки та мистецтв. Навіть у більш широкому розумінні під цивілізацією мався на увазі ще й прогресивний розвиток політичної та релігійної сфер, тобто вона асоціювалася з наближенням до деякого наперед передбаченого морального ідеалу.

Слід мати на увазі багатозначність, смисловий плюралізм та інтегративний характер поняття „цивілізація”, а це в свою чергу означає, що його змістовні лінії формуються за результатами досліджень, проведених попередниками.

На противагу „варварству”, не залежно від ареалу проживання, кольору шкіри тощо, спосіб життя людей цивілізаційного періоду мав такі досить усталені характеристики: 1) їх виробнича діяльність здійснювалась за допомогою знарядь праці, виготовлених самими ж таки знаряддями праці; 2) в основі їх діяльності лежала приватна власність, яка дозволяла індивіду виокремити себе з племінної цілісності і усвідомити себе як окрему істоту; 3) з самого початку цивілізаційний спосіб життя формувався як інституціональний, тобто як такий, де люди об'єднувались у ними ж створені спільноти – сім'ю, різноманітні колективні об'єднання, народності, державу тощо; 4) народи, які досягли стадії цивілізації, мислили й спілкувались за допомогою мови, сформованої практично за аналогічними правилами й з тотожними категоріями – вони намагались виявити причину, форми буття предмета, що досліджувався, його якісні характеристики й корисність для людини у тому чи іншому значенні; 5) ці люди переживали приблизно однакові чуттєві стани – страх і трепет, віру, надію і любов тощо.

Зрозуміло, стан розвитку цих показників у різних народів був різним; це залежало від ряду обставин (кліматичні умови, географічний та демографічний чинник, спеціалізація на тім чи іншим виді діяльності і т.п.) Тому в історії розвитку цивілізації виокремлюють такі *епохи*, як „аграрну”, „промислову” та „інформаційну”; або ж – „східна” та „західна” цивілізації; коли в основу їх формування покладаються релігійні чинники, можна говорити про мусульманську, християнську тощо цивілізацію.

Витоки поширеного нині підходу до періодизації розвитку цивілізації на **аграрну, промислову та інформаційну епохи** виходять до натуралістичного розуміння цивілізації як суспільства, що визначається взаємодією з навколишнім середовищем на основі типу господарювання або продукту, що ним виробляється. Саме за критерієм типу господарювання виокремлюються бронзова, залізна, скотарська, землеробська, рисова, кочова, індустріальна, техногенна та подібні цивілізації. На ранньому етапі такий підхід отримав розвиток у працях російських вчених М. Ковалевського, В. Ключевського, став підґрунтям праці Л. Мечнікова „Цивілізація великих річок”. У цих мислителів, підкреслює Б. Єрасов, мова йшла зовсім не про географічний детермінізм, а саме про взаємодію людини з середовищем та способах його засвоєння, що складається на основі певних технологій [1, с. 23], хоча його подальший розвиток міцно пов'язує цивілізаційний розвиток з природно-географічним детермінізмом та геокультурними чинниками.

Також означений стадіальний підхід до розвитку цивілізацій відповідає розумінню цивілізації як суспільства, що побудовано на розподілі праці. Таке розуміння базується на уявленнях про ускладнення соціального життя на основі переходу до більш диференційованим видам діяльності, розвитку спеціалізації та виокремленням кваліфікованої праці, що відокремлена від безпосереднього виробництва засобів існування [1, с. 26]. Цей підхід отримав значний розвиток у працях К. Маркса, який, як відомо, не звертався до категорії цивілізація, а створив теорію формаційного розвитку суспільства, що широко використовувалась потім у історичному матеріалізмі.

Близьке до Марксового бачення історичного процесу можна знайти у працях представників позитивізму А. де Сен-Симона, О. Конта, Дж. Ст. Міля та ін., які спочатку протиставляли капіталізм та феодалізм, а потім зацентрували увагу на історичному наслідуванні соціальних систем, викликав до життя „потребу в періодизації історії на основі зростання та розвитку виробничих сил” [2, с. 13]. Саме напрацювання позитивістів послужили основою для чисельних періодизацій історичних епох у політичній економії за ознакою технологічної організації виробництва, обміну та розподілу благ, що створюються у суспільстві.

У сучасній соціально-філософській та політичній думці стадіальний підхід до цивілізаційного розвитку властивий як для моністичного розуміння історії як лінійного єдиного мікропроцесу, так й для плюралістичного підходу до цивілізаційної проблематики. Хоча домінуюча тенденція сучасних некласичних досліджень цивілізації полягає у

мультицивілізаційній інтерпретації історичного процесу як поліцетричного поступного руху, тенденція історичної (епохальної) періодизації зберігається. Сьогодні з позицій нетрадиційної, неолінійної історичної ментальності, зазначає І.В. Бойченко, всю множину регіональних чи локальних цивілізацій вкладають у таку загальну схему: доіндустріальні (космогенні, традиційні цивілізації) – індустріальні цивілізації (техногенні, технічні) – постіндустріальна цивілізація [3, с. 311].

Сучасне бачення історії як зміни стадій сповідує теорія постіндустріалізму, основи якої були закладені З. Бжезинським, Д. Беллом, Е. Тоффлером. Ця доктрина з самого початку підвергла критиці розрізнення суспільств на „капіталістичні” і „соціалістичні”, підкреслюючи, що воно не є сутнісним, а наступна поразка й крах комуністичних режимів зміцнили цю позицію. Окрім того, засновники постіндустріалізму визначають формування нового суспільства у категоріях прогресу наукового знання та технологічних досягнень, що виявилось більш ніж доречним у післявоєнному світі, коли у громадській думці домінувала виключно висока оцінка науки, освіти та розвитку технологій [2, с. 5]. Прибічники даної теорії сучасний цивілізаційний розвиток пов’язують з переважання „четвертого” інформаційного сектору економіки, що слідує на сільським господарством, промисловістю та економікою послуг.

Безпосередньо трьохетапну періодизацію світового історичного розвитку представляють у своїх працях Д. Белл, С. Крук і С. Леш та Е. Тоффлер. Зокрема, Д. Белл обґрунтовує існування доіндустріального, індустріального та постіндустріального суспільства, С. Крук і С. Леш – премодерністського, модерністського та постмодерністського, Е. Тоффлер – „першу”, „другу” та „третю” хвилі цивілізації [2, с. 22]. Останній – відомий американський футуролог Елвін Тоффлер у своїй книзі „Третя хвиля” (1980 р.) апелює саме до цивілізацій та дає їм назви – аграрної, промислової та інформаційної. Формування зазначених цивілізацій Тоффлер пов’язує з трьома хвилями глобальних змін, які пережило або переживає людство: першу хвилю, викликану переходом до осілого землеробства та скотарству близько 10 тисяч років тому; другу хвилю перемін, пов’язану з промисловою революцією XVIII-XX ст., й третю хвилю глобальних змін, що розпочалась наприкінці XX сторіччя. На справді схожих глобальних змін в історії людства відбулось значно більше, але Тоффлер виокремив найбільш значущі з технологічної точки зору та точки зору зміни всього способу життя людей, їх культури та політичного устрою. „Упритул до теперішнього часу людство пережило дві великі хвилі змін, й кожна з них знищувала більш ранні культури або цивілізації й заміщувала їх таким способом життя, який був неосяжним для людей, що жили раніше. Перша хвиля змін – сільськогосподарська революція – потребувала тисячоріч, щоб вижити саму себе. Друга хвиля – зростання промислової цивілізації – зайняла лише 300 років. Теперішня історія виявляє ще більше прискорення, й цілком ймовірно, що Третя хвиля пронесеться через історію та завершиться протягом кількох десятиріч. Ті, кому довелося жити на нашій планеті під час цього вибухливого періоду, у повній мірі відчує вплив Третьої хвилі на собі [4, с. 32-33].

Охарактеризуємо **аграрну, промислову та інформаційну епохи** цивілізаційного поступу більш детально.

У період **аграрної епохи** або за Тоффлером Першої хвилі в усіх цивілізаціях, що виникали й приходили у занепад земля була основою економіки, життя, культури, родинної організації й політики. Повсюди панував простий розподіл праці та існувало декілька каст і класів: знать, духовенство, воїни, раби та кріпосні. Влада була жорстко авторитарною. Соціальне походження людини визначало його місце в житті. Економіка була децентралізованою, кожна громада виробляла більшу частину необхідного [5].

Багато представників постіндустріалізму акцентують увагу на тому, що основною ознакою **аграрної епохи** вважається така організація виробництва, за якої майже уся робоча сила зайнята у безпосередньому виробництві предметів споживання, в основному продовольства. За висловленням Д. Бела, „життя у доіндустріальному суспільстві являло собою головним чином взаємодію з природою. Робоча сила зайнята переважно у видобувній промисловості: сільському та лісному господарстві, гірничій справі, риболовстві. Людина використовує грубу мускульну силу, діє наслідуваними від минулих поколінь методами, її сприйняття навколишнього світу формується

під впливом природних умов окремої місцевості – зміни пор року, ураганів і бур, родючості ґрунту, запасів води, глибини залягання корисних копалин, періодичності засух та поводей. Життєві ритми визначаються обставинами, які неможна передбачити” [6, р. 147]. Аграрне суспільство відрізняється від індустріального, підкреслює Д. Белл, передусім тим, що у якості основного ресурсу воно використовує сировину, а не енергію, передбачає здобування продуктів з природних матеріалів, а не виробництво, й змушено найбільш інтенсивно використовувати труд, а не капітал.

Цивілізації, що існували в період аграрної епохи та мали означені ознаки, також називають традиційними. Головними особливостями традиційних цивілізацій є високий ступень залежності людини від природних умов буття та органічний зв'язок індивіда із своєю спільнотою – сільською громадою, етносом, кастою, станом. Реальна залежність людини від сил природи та соціального ладу, зазначає Г. Ділігенський, глибоко вкорінюється в психіку людини і відображається в ній у перетворених формах, маючи вираз у збереженні біологічних та соціальних умов життя, вірності сакральним традиціям, що пронизує усі сфери суспільного та індивідуального буття. Тому з точки зору системи детермінації, приходиться до висновку Г. Ділігенський, традиційні цивілізації можна вважати космогенними. Адже космос, світовий порядок, орієнтує сенс їх життєдіяльності в обох своїх головних іпостасях: і як сукупність законів, що панують у царстві природи, і як порядок, споконвічно, наперед визначений для людського співжиття [7, с. 33].

Окрім космогенності, атрибутивною ознакою традиційних цивілізацій, зазначає І. Бойченко, виступає консерватизм або традиціоналізм. Тобто одні й ті самі цінності, стереотипи діяльності, поведінки, спілкування, відносин і свідомості можуть відтворюватися і передаватися з покоління в покоління протягом століть, а то й тисячоліттями майже без змін [3, с. 314].

Промислова революція, за Тоффлером, яка відбулась близько триста років тому, викликала до життя Другу хвилю. Вона перетворила промисловість на провідну галузь суспільного виробництва, яке зорієнтоване на створення матеріального речового продукту. Сільськогосподарське суспільство трансформувалося в індустріальне. Ручна праця витісняється машинною, де за людиною ще зберігається місце у технологічній системі: робоча машина, двигун і передаточний механізм. Людина тепер частину функцій передає машині, хоч і виконує роль її придатка. Натуральне господарство поступається розширеному товарному виробництву, складається загальнонаціональний ринок [8, с. 60]. Так у ХХ ст., коли сили Першої хвилі були остаточно розбиті, воцарилась **індустріальна цивілізація**.

Ідеологи індустріальної епохи її розвиток пов'язували з реалізацією ідей Просвітництва. Протиставлення індустріальної цивілізації як нового прогресивного етапу розвитку людства його попереднім стадіям домінувало у свідомості дослідників протягом першої половини ХХ сторіччя. Зокрема, засновники позитивізму вважали, що тип соціального устрою індустріального суспільства вільний від різких класових суперечностей, які існували раніше, передусім через відсутність класу, який неекономічними методами присвоював продукт суспільної праці [2, с. 11]. Новим класом, який забезпечує усунення соціальних суперечностей, за переконанням позитивістів, у індустріальну епоху виступає клас промисловців. „Промисловий клас, писав А. де Сен-Симон, є основним класом, що живить усе суспільство, клас без якого не може існувати жодний інший; тому він має право заявити вченим, а тим більше іншим непромисловим елементам: ми згодні давати вам їжу, житло та одяг та загалом задовольняти ваші потреби лише за певних умов” [9, с. 225]. Саме з домінуванням класу промисловців над рештою суспільства Сен-Симон пов'язував реалізацію ідеї рівності. Неоднакове положення, що займають люди у соціальній ієрархії у промислову епоху, за переконанням мислителя, визначається не наслідуваними правами та привілеями, а виключно різницею у їх власних здібностях і талантах.

Проте всевладдя промислової епохи, зазначає Тоффлер, було недовгим. Майже одночасно з її перемогою почала накатуватись нова Третя хвиля, що несе нові інститути, відносини і цінності. Вже з середини минулого сторіччя капітал й праця як основа індустріального суспільства поступово уступають місце інформації й знанню, які є основою інформаційного суспільства.

У розквіт **промислової епохи**, який співпадає з початком нової Третьої хвилі, розвиваються техногенні цивілізації. На відміну від традиційних, техногенні цивілізації – це суспільства з

інтенсивним, а не екстенсивним перебігом соціальних процесів, акцентує увагу на темпоральних характеристиках, змінах, індивідуалізмі, а не просторових параметрах, традиціях і стабільних соціальних структурах, як цивілізації доіндустріальні або неіндустріальні [3, с. 314].

Найважливішою підвалиною життєдіяльності техногенної цивілізації постає передусім розвиток техніки, технології, причому не тільки шляхом стихійного перебігу інноваційних процесів у сфері самого виробництва, а й за рахунок генерації все нових знань і їх запровадження у техніко-технологічні процеси. Тому техногенному типу цивілізації властиве прискорене перетворення природного середовища, предметного світу людини, що й зумовлює активні трансформації соціальних відносин, форм діяльності, спілкування і типів осіб та спільнот. В.С. Стьопін виокремлює чотири домінуючі, глибинні світоглядні підвалини, що, з його погляду, стимулювали успіх техногенної цивілізації у техніко-технологічних інноваціях, у поліпшенні способу життя людей, в її переможній ході по всій планеті [10, с. 58]:

- принцип перетворюючої дії, або ідея активного перетворення світу і підкорення людиною природи як домінуюча в культурі техногенної цивілізації на всіх етапах її існування, впритул до нашого часу;

- розуміння природи як впорядкованого, закономірно влаштованого поля, в якому розумна істота, що пізнала закони природи, здатна проявити свою владу над зовнішніми процесами, явищами і предметами, поставити їх під свій контроль;

- парадигма влади, сили і панування над природними та соціальними умовами на основі не особистої, а речової залежності, тобто при зміщенні акцентів у розумінні предметів панування, сили і влади від людини до створеною неї речі;

- висока значущість і особлива роль наукової раціональності, науково-технічного погляду на світ, визнання науково-технічного ставлення до навколишнього світу як базисного для його перетворення.

Новий **інформаційний** епос, яка відповідає постіндустріальній цивілізації, присвячено чимало праць сучасників. При цьому майже усі дослідники сходяться у тому, що інформаційне (постіндустріальне) суспільство різко відрізняється від суспільства, що панувало протягом останніх сторіч. Підкреслюється передусім зменшення ролі матеріального виробництва та розвиток сектору послуг та інформації, інший характер людської діяльності, інші типи ресурсів, що залучаються до виробництва, а також суттєва модифікація традиційної соціальної структури [2, с. 19]. При цьому процес становлення постіндустріального стану суспільства, підкреслює Д. Бел й з ним погоджуються більшість представників постіндустріалізму, приходить „на зміну індустріальній системі так само, як вона прийшла на зміну аграрній,... але це не має означати припинення виробництва матеріальних благ. Постіндустріальні тенденції, – продовжує він, – не замінюють попередні суспільні форми як „стадії” соціальної еволюції. Вони часто співіснують, поглиблюючи комплексність суспільства і природу соціальної структури” [11, р. 167].

При цьому апологети постіндустріалізму постіндустріальне суспільство протиставляють доіндустріальному та індустріальному за наступними важливішими напрямками: основний виробничий ресурс, яким виступає інформація, тоді як в доіндустріальному та індустріальному суспільстві такими є, відповідно, сировина та енергія; характер виробничої діяльності, який кваліфікується як обробка на противагу добичі та виготовленню; технологія, що називається наукомісткою, у той час як перші дві стадії характеризувалися трудомісткими та капіталомісткими технологіями. В результаті виникає відоме формулювання про три суспільства, перше з яких являє собою взаємодію з природою, друге – взаємодію з перетвореною людиною природою, а постіндустріальне суспільство виступає у такому випадку як взаємодія між людьми [2, с. 30].

Е. Тоффлер, як і більшість постіндустріалістів, у своїх прогнозах щодо перспектив інформаційної епохи або цивілізації Третьої хвилі сповнений оптимізму. „Це нова цивілізація, зазначає він, оскільки вона протистоїть старій, буде руйнувати бюрократію, зменшувати роль національних держав, сприяти зростанню напівавтономних економік постімперіалістичного світу. Вона потребує нових, більш простих, ефективних та демократичних урядів... Але передусім, як ми побачимо у майбутньому, цивілізація Третьої хвилі починає стирати розрив, що історично склався між виробником та споживачем... З цієї, а також багатьох інших причин вона могла б (при певній

розумній допомозі з нашого боку) перетворитись на першу – за весь відомий нам період історії – істинно людську цивілізацію [4, с. 34]. При цьому оптимізм Тоффлера не безмежний. Він попереджує, що нова цивілізація неминуче зіштовхнеться з серйозними проблемами. Це проблеми особистості і суспільства, проблеми справедливості, рівності і моралі, проблеми нової економіки, у першу чергу проблеми зайнятості, добробуту та самозабезпечення.

Не зважаючи на те, що Третя хвиля, пише у передмові до російського видання книги А.П. Гуревич, кидає виклик людству й таїть у собі загрози – від екологічної катастрофи до загрози ядерного тероризму та електронного фашизму, вона за Тоффлером не є кошмарним продовженням індустріалізму. Адже світ стоїть на порозі величезних соціальних змін, технічних та культурних нововведень. Глибинне і вражаюче за своїми наслідками розгортання потенціалу техніки чинить вплив на усі сторони соціального життя. Змінюється не лише зміст праці, але й у десятки, сотні разів зростає її продуктивність. Суттєві перетворення відбуваються в усьому устрої культури та сучасної цивілізації. Мікроелектронна революція збільшує міць людського інтелекту. Технологічні нововведення чинять вплив на соціальну структуру суспільства. По суті народжується новий цивілізаційний уклад, у якому принципово іншою буде сфера праці, управління та дозвілля [5].

Через кілька десятків років після публікації книги Е. Тоффлера, можна знаходити чимало свідчень, які одночасно підтверджують і спростовують прогнози Тоффлера та інших футурологів. Як зазначають російські дослідники В.І. Пантін та В.В. Лапкін, Е. Тоффлер уловив багато важливих моментів майбутнього, передусім безпрецедентну швидкість й радикальність змін, що відбуваються у світі. Водночас багато оптимістичних очікувань Тоффлера не підтвердились. Серед них не підтвердилось головне – уявлення про те, що цивілізація „Третьої хвилі” стане першою „істинно людською” цивілізацією, що стирає розбіжності між виробниками і споживачами, ліквідує відчуження між владною елітою та тими, ким вона управляє. За час, що минув, розвинулись та безмірно ускладнились інформаційні технології, неймовірно далеко пішла уперед практика маніпулювання свідомістю, різко посилилась примусова уніфікація, що призводить до деградації усіх культур, – але розподіл людства на всесвітню еліту та більшість нижчих класів лише поглибився [12, с. 203].

У більш похмурих тонах окреслює майбутнє інформаційної епохи російський дослідник М.Г. Делягін, який прогнозує „кризу перевиробництва” інформаційних послуг, які розуміє у широкому смислі слова, – не лише комунікацій та досліджень, але й створення та підтримку відповідних очікувань й, більш того, відповідного способу думок і типу свідомості [13, с. 543-544]. Він попереджує про можливість насильницького знищення культурної різноманітності, що виступає перешкодою розвитку інформаційних технологій, а як наслідок „спрощення” культури і людини, які загрожують „виродженням” останньої.

У сучасній соціально-філософській та політичній думці можна знайти чимало свідчень про несприятливий вплив технологій та науково-технічного розвитку, які визнаються невід’ємними атрибутами інформаційної епохи, на природне середовище та перебіг суспільно-політичного життя. Але, якщо звернутися до найбільш відомих праць Д. Бела, визнаного патріарха постіндустріалізму, можна побачити, що акцент на проблеми організації технологій та теоретичного знання не вичерпують суть постіндустріального суспільства. Окрім цього, розглядається багато інших соціально-економічних зрушень – перехід від товаровиробництва до сервісної економіки, зростання ролі освіти, зміна структури зайнятості та орієнтирів людини, становлення нової мотивації діяльності, формування нової політичної системи суспільства, перехід до певних елементів планування та неринкової економіки добробуту. Цей перелік можна продовжувати досить довго, адже у теорії постіндустріального суспільства не сприймається у якості центрального жодний соціальний процес або явище [2, с. 6]. Саме з цим фактом пов’язані перспективи не лише постіндустріальної теорії у дослідженні тенденцій розвитку сучасних суспільств, але й самої інформаційної епохи, під час якої відбувається становлення нового типу особистості, переосмислення понять вартості та цінності, й нарешті утворюються нові координати міждержавної взаємодії в умовах перерозподілу центрів сили та збереження екологічних проблем.

Література:

1. Ерасов Б. С. Цивилизации: Универсалии и самобытность / Б. С. Ерасов; [Отв. ред. Н. Н. Зарубина]. – М.: Наука, 2002. – 524 с.
2. Иноземцев В. Л. Перспективы постиндустриальной теории в меняющемся мире / В. Л. Иноземцев // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М.: Academia, 1999. – 640 с. – С. 3-66.
3. Бойченко І. В. Філософія історії: Підручник / І. В. Бойченко. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2000. – 723 с.
4. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер. – М.: АСТ, 2002. – 776 с.
5. Гуревич А.П. А волны истории плещут. Третья волна. // Тоффлер Э.– М.: АСТ, 2002. – 776с.
6. Bell D. The Cultural Contradiction of Capitalism / D. Bell. – N.Y., 1976. – p. 204.
7. Дилигенский Г.Г. «Конец истории» или смена цивилизаций? / Г.Г. Дилигенский // Вопросы философии. – 1991. – № 3. – С. 23-35.
8. Пасічник В. Принципи формування сучасної світоглядно-теоретичної основи дослідження суспільства / Василь Пасічник // Суспільно-гуманітарні студії. – 1998. – № 1. – С. 58—62. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://westukr.itgo.com/studii/1_1998/st_16_1_1998.pdf
9. Сен-Симон А. Де Катахезис промисленників / А. Сен-Симон // Избранные сочинения. – М.: Л., 1948. – Т. 2. – С. 121—226.
10. Степин В. Философия ненасилия и будущее цивилизации / В. Степин // Коммунист. – 1991. – С. 54-58.
11. Bell D. The Third Technological Revolution and Possible Socio-Economic Consequences / D. Bell. // Dissent. Vol. XXXVI. – No 2. – Spring. —1989.
12. Пантин В. И. Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине XXI века / В. И. Пантин, В. В. Лапкин. – Дубна: Феникс+, 2006. – 448 с.
13. Делягин М. Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации / М. Г. Делягин. – М.: Инфра-М, 2003. – 768 с.
14. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка / С. Хантингтон [Под ред. В.Л. Иноземцев] // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М.: Academia, 1999. – С. 528—556.

Климкова Ірина Ігорівна,
кандидат політичних наук,
професор кафедри політології МАУП

УДК 324(477)

**ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
НА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА СОЦІАЛЬНИЙ УСТРІЙ**

У статті висвітлюються проблеми підходів до вивчення впливу ЗМІ на хід, розвиток та результати світових політичних процесів, проаналізовано підходи різних наукових шкіл ХХ ст., що вивчають проблеми впливу ЗМІ на політичні процеси та соціальний устрій.

Ключові слова: ЗМІ, четверта влада, політичні процеси, політичні рішення, політичний вплив, політичні результати, політичний вибір, інформаційна база.

У статті проаналізовано проблеми підходів до вивчення впливу ЗМІ на хід розвитку та результатів всесвітніх політичних процесів, аналіз підходів різних шкіл ХХ ст., які вивчають проблеми впливу ЗМІ на політичні процеси та соціальний устрій.

Ключевые слова: ЗМИ, четвертая власть, политические процессы, политические решения, политическое влияние, политические результаты, политический выбор, информационная база.